

5. Свон М. Блокчейн. Схема новой экономики / М. Свон ; [пер. с англ.]. – М. : Олимп-Бизнес 2017, – 240 с.
6. Стив Возняк: «Блокчейн биткоина построен лучше, чем финансовая система США» : [электронный ресурс] // Bitcoin Conference Kazakhstan. – 2017. – 11 октября. – Режим доступа : <https://kazakhstan.bc.events/ru/article/stiv-voznjak-blokcheyn-bitkoina-postroen-luchshe-chem-finansovaya-sistema-ssha-76214>.
7. Тапскотт Д. Технология блокчейн. То, что движет финансовой революцией сегодня / Д. Тапскотт ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2016. – 560 с.
8. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2008. – 569 с.
9. Уолдроп М. Science 2.0 – открытая наука : [электронный ресурс] / М. Уолдроп // В мире науки. – 2008. – Август. – С. 32–36. – Режим доступа : www.sciam.ru/2008/8/inform.shtml.
10. Хайек Ф. фон Индивидуализм и экономический порядок / Ф. фон Хайек ; [пер. с англ.]. – М. : Изограф, 2000. – 256 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/hayek/02.php
11. Чеклецов В. В. Блокчейн, покемоны и промышленный интернет / В. В. Чеклецов // Философские науки. – 2016. – № 10. – С. 140–147.
12. Scott B. Visions of a Techno-Leviathan: The Politics of the Bitcoin Blockchain : [electronic resources] / Brett Scott // E-International Relations. – 2014. – June 1. – Access mode : <http://www.e-ir.info/2014/06/01/visions-of-a-techno-leviathan-the-politics-of-the-bitcoin-blockchain>.
13. Darklight, Autopoietic Computing and Reality Augmented Autopoietic Social Structures : [electronic resources] // h+Magazine. – 2014. – March 12. – Access mode : <http://hplusmagazine.com/2014/03/12/autopoietic-computing-and-reality-augmented-autopoietic-social-structures>.
14. Skinner C. ValueWeb: How fintech firms are using bitcoin blockchain and mobile technologies to create the Internet of value / C. Skinner. – Marshall Cavendish International Asia Pte Ltd., 2016. – 424 p.
15. The Guild : [electronic resources]. – Posted on May 18, 2017. – Access mode : <http://www.ufblog.net>.

УДК 141.7:159.923.2

Кіріченко І. А.

Одеська національна академія харчових технологій

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ДЕВІАЦІЇ

Показано, що існування будь-якого суспільства характеризується наявністю відхилень від правових, моральних та інших норм, а вивчення особливостей та етимології цих відхилень є важливою науково-практичною задачею. Метою статті є з'ясування та класифікація основних історичних форм індивідуальної девіації, встановлення особливостей їх еволюції та трансформації. У роботі розглянуто еволюцію індивідуальних форм девіації. Виділено такі види індивідуальної девіантності: сакральний (шаман, маг, чаклун), сакралізований (юрод, дервіш, святий), світський (скоморох, денді, представники андеграунду). Доведено, що індивідуальна девіація завжди оформлюється і виражається семантично засобами спеціальних символів, якими є: одяг; ставлення до форм повсякденності; семантика жести та жасова субкультура; стиль життя; стиль мислення й мови, мовна субкультура. Показано, що девіанти демонструють два варіанти девіації: пасивну та активну. Зазначено, що порівняно з колективною девіацією, індивідуальна девіантність через свою локальність має менший соціальний ефект, включаючи деструктивний. Однак вона є не менш значущою, оскільки в позитивних формах має неабиякий креативний ефект, сприяючи розвитку і гуманізації культури та соціуму в цілому.

Ключові слова: девіація, девіантна поведінка, шамани, юродиві, скоморохи, денді.

Показано, що существование какого-либо общества характеризуется наличием отклонений от правовых, моральных и других норм, а изучение особенностей и этимологии этих отклонений является важной научно-практической задачей. Целью статьи определено выяснение и классификация основных исторических форм индивидуальной девиации, установление особенностей их эволюции и трансформации. В основной части рассмотрена эволюция индивидуальных форм девиации. Выделены следующие виды индивидуальной девиантности: сакральный (шаман, маг, колдун), сакрализованный (юродивый, дервиш, святой), светский (скоморох, денди, представители андеграунда). Доказано, что индивидуальная девиация всегда оформляется и выражается семантическими средствами специальных символов, которыми являются одежда; отношение к формам повседневности; семантика жеста и жестовая субкультура; стиль жизни, стиль мышления и речи, языковая субкультура. Показано, что девианты демонстрируют два варианта девиации: пассивную и активную. Отмечено, что по сравнению с коллективной девиацией, индивидуальная девиантность из-за своей локальности имеет меньший социальный эффект, включая деструктивный. Однако она является не менее значимой, поскольку в положительных формах имеет большой креативный эффект, способствуя развитию и гуманизации культуры и социума в целом.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение, шаманы, юродивые, скоморохи, денди.

It is shown that the existence of any society is characterized by the presence of deviations from legal, moral and other norms, and the study of the features and etymology of these deviations is the important scientific and practical task. The aim of the article is to clarify and classify the main historical forms of individual deviation, establish the features of their evolution and transformation. In the main part the evolution of individual forms of deviation is considered. The following types of individual deviance are singled out: the sacral (shaman, magician, sorcerer), sacralized (holy fool, dervish, saint), secular (buffoons, dandies, representatives of the underground). It is proved that individual deviation is always formalized and expressed semantically by means of special symbols, such as clothes; attitude to the forms of everyday life; semantics of gesture and gestural subculture; style of life, style of thinking and speech, language subculture. It is shown that deviants demonstrate two variants of deviation: passive and active. It is noted that, in comparison with collective deviation, individual deviance due to its locality has less social effect, including destructive, but it is no less significant, so far as in positive forms it has the great creative effect, contributing to the development and humanization of culture and society as a whole.

Key words: deviation, deviant behavior, shamans, holy fools, buffoons, dandies.

Розвиток будь-якого суспільства супроводжується наявністю певних відхилень від традиційних правових, моральних та інших норм. Девіації, які мають як індивідуальні, так і колективні форми, є вагомим чинником розвитку людської цивілізації. При цьому девіації мають як негативні, так і позитивні прояви, присутні в кожній соціальній системі і на кожному етапі її історичного розвитку. Уміння виявляти причини індивідуальних девіацій, використовувати одні з них для забезпечення прогресивного розвитку суспільства та запобігати іншим, небезпечним і руйнівним, є важливим завданням сучасної науки, зокрема філософії. Особливо значущою ця проблема є для сучасного українського суспільства, яке знаходиться на важливому трансформаційному етапі свого розвитку, переживаючи не тільки зміну соціальних, політичних і економічних відносин, але й зміну цінностей та ціннісних орієнтацій для більшості існуючих соціальних груп.

Варто зазначити, що дослідження девіації є достатньо популярним напрямом досліджень серед представників різних наук (соціологів, політологів, психологів, педагогів, правників тощо). Говорячи про філософський аспект розгляду цього питання, варто виділити роботи таких дослідників, як В. Бут (робив акцент на вивченні особливостей соціалізації людини та існуючих у суспільстві норм), Т. Гарасимів (досліджував виникнення, зміни, деградації, відмирання соціальної норми як базового елемента культури), В. Калюжна (аналізувала вплив економічної, політичної, духовної кризи на поширення девіації), М. Мінц (приділяв увагу державі як основному «постачальнику» девіацій), В. Санжаровець (вивчав соціальні девіації в сучасному суспільстві з точки зору проявів корупційного делікту), Д. Титаренко (вивчала процеси формування образу цивілізованої особистості, що була б певним зразком для інших) та ін. Проте історичні аспекти прояву колективної девіації ще не стали предметом вивчення українських науковців.

Мета статті – визначення та класифікація основних історичних форм індивідуальної девіації, встановлення особливостей їх еволюції та трансформації.

Феномен девиантної поведінки має давню історію і проявлявся на різних етапах

розвитку людської цивілізації та культури. Перші ознаки девіантної поведінки можна знайти в культовій практиці так званих реліктових (тобто «примітивних» за термінологією етнографів XIX – поч. XX ст.) народів. Таку практику досліджували В. Беском, Е. Тайлор, К. Клакхон, С. Леві-Брюль, Д. Фонтенроуз, Дж. Фрезер, С. Хьюман та інші західні науковці.

Так, етнограф Е. Тайлор, описуючи обряди досліджуваних ним народів, звернув увагу на спеціальні екстатичні техніки, які використовувалися «шаманами» з метою доведення людей до стану непритомності та галюцинацій [12, с. 535]. Екстатичний стан супроводжувався і проявлявся саме в «девіантній» поведінці (вертіння, танці тощо), яка в даних випадках мала тимчасовий характер. Девіація таким чином ставала компонентом ритуального комплексу, що включав місце розташування (священне місце), час, церемонію та особливий вид поведінки.

Отже, необхідно виділити три складові традиційної сакральної девіантної практики: девіантна ситуація, що супроводжується відповідною поведінкою (обрядова, церемоніальна, магічна практика), шаман, що спонукає девіацію, і девіанти – суб'єкти девіантної поведінки. Девіантна ситуація при цьому допускала прояви поведінки, які були заборонені в повсякденному житті, оскільки вони могли привести до деструкції, хаосу, руйнації соціального порядку. Таким чином, девіантна ситуація спочатку вимагала (і передбачала) семантичні зміни, особливі знаки девіації: одяг і аномальну (з побутової і повсякденному точки зору) поведінку, зміну соціальних ролей. Важливою складовою таких девіантних практик було і символічне заперечення соціальної стратифікації. Так, під час стародавнього обряду маски нейтралізували соціальні статуси членів спільноти. В обрядах індіанців публо «нижчим» членам племені дозволялося «грати» комічних персонажів, втручатися в дії «серйозних» масок, вчиняти щодо них дії, неможливі в реальному житті, і навіть ходити голими [1, с. 192].

Загалом, індивідуальна девіація завжди оформляється і проявляється семантично за допомогою спеціальних символів, якими є: одяг; ставлення до форм повсякденності; семантика жесту і жестиона субкультура; стиль життя; стиль мислення й мови, мовна субкультура. При цьому девіанти, як правило, маркуються легко упізнаваними кліше: шаман, святий, юродивий, денді тощо.

Розглянемо основні з них детальніше.

1. Шаман. Одна з реліктових форм особистісної девіації дає назву різним за етнічними та культурними ознаками явищам. На сьогодні в популярній та науковій літературі шаманами називають найрізноманітніших представників екстатично-магічної практики (африканської, австралійської, латиноамериканської, жерців культу вуду тощо).

Слово «шаман» – це транскрипція маньчжурського «саман», що означає «людина схвильована, ступлена, захоплена» [14, с. 27]. Як зазначає Т. Сем, в шамани, як правило, обиралися люди особливої збудливості, з аномальною психікою. «Погляд шамана дійсно відрізняється особливим виразом, сумішшю лукавства і дикого сум'яття» [14, с. 29].

Усією своєю поведінкою, виглядом і діяльністю шаман демонструє девіантний тип особистості та, відповідно, поведінки. Для шамана є допустимим ритуальний і побутовий трансвестизм, неможливий для інших членів громади. Девіантність – покликання (одночасно дар-тягар) і професійна форма життєдіяльності шамана, неможливі у реальному житті.

Шаман, як архаїчна форма девіантна, має сакрально-магічне завдання – бути тілом, в яке вселяється вищий дух, що дозволяє шаману бути натхненником колективної девіації. Отже, важливою функцією сакрального девіанта, яка в подальшому виявиться в інших представників індивідуальної девіації, є функція бути суб'єктом поширення і організатором колективної девіації.

Ставлення громади до шамана є двояким. З одного боку, він – ізгой, особлива істота, до якої застосовуються певні обмеження (наприклад, членам племені часто заборонялося їсти разом з шаманом, а сам шаман не мав права торкатися речей домашнього вжитку і тварин). З іншого боку – він священна істота, аномальна поведінка якого є ознакою обраності та виконання унікальної функції. Така подвійність у ставленні до девіантів, визнання їх інакшості завжди є презумпцією їх особливого соціального становища, незалежно від того, позитивно чи негативно сприймає їх існування суспільство.

2. Юродивий. Це зразок «священного божевілья», відомий з найдавніших часів. Поведінка юродивого є девіантною не тільки за формою, але й за функціями і призначенням. Пасивна частина його девіації, звернена на самого себе, включала крайню аскезу,

самоприниження, «безумство» (уявне або патологічне), образу і умертвіння плоті, засновані на буквальному тлумаченні Біблії. Юродивий мав усі зовнішні ознаки девіанта: нагота або лахміття, «мукання», бурмотіння, недорікуватість тощо [11, с. 396].

Активна сторона юродства полягала в обов'язковості викривати гріхи сильних і слабких, не звертаючи уваги на громадські пристойності. Ба більше, презирство до суспільних норм і пристойності становила привілей та неодмінну умову юродства. Причому юродивий міг не звертати увагу на місце та час і «ляятися» навіть у Божому храмі.

Активна і пасивна девіації, таким чином, урівноважують і доповнюють одна одну.

У слов'янських традиціях юродивого порівнювали із собакою, що мала символічний знак відчуження, гоніння, бездомності [11, с. 396].

При цьому юродство – це вид своєрідної священної девіації, що визначає його основні соціальні функції: викривательство, мудрість (священне знання) тощо.

У секуляризованих культурах юродство «мутувало» у світські форми. При цьому образ юродивого був дуже популярним у світовій літературі (Дон Кіхот, князь Мишкін, герої романів Ч. Дікенса тощо).

Мусульманським варіантом цієї девіації є дервіші.

3. *Дервіш*. Слово «дервіш» має іранське походження, а в арабській мові йому відповідає слово «бідняк». У мусульманських країнах дервішами називали членів ордена суфіїв (містиків). Методика їх містичного релігійного культу полягала в поступовому сходженні від дотримання даного в Одкровенні Закону до пізнання вищої і вічної реальності.

Представники містичного руху, що виник у VII ст., отримали назву «суфії», оскільки носили білий одяг з грубої вовняної тканини. Проявом їх опозиції до світської влади і цінностей світського світу була нетипова поведінка і зовнішній вигляд: безшлюбність, бідність, незвичайне вбрання, відмова від будь-якого виду постійної діяльності. Вони «поклалися на Бога» у своєму харчуванні і доходили до крайнощів, заперечуючи культурні звички.

Мандрівні дервіші, містики-одинаки, нагадували поведінкою і виглядом християнських юродивих, однак містична інтенція не сприяла таким публічним формам діяльності, як викриття, видовищність (юродивим завжди була потрібна аудиторія), заступництво.

Поряд із мандрівними дервішами священну девіацію здійснювали «танцюючі (або кружляючі) дервіші», названі так за їхні специфічні обряди. Танці, під час яких дервіші здійснюють рух по колу, представляють своєрідне релігійне дійство, в якому кожен жест наділений символічним значенням. Дервіші танцюють із розпростертими руками: права звернена до неба, щоб отримати звідти Божу благодать, а ліва рука повернута до землі, щоб розливати її по світу. Прискорене кружляння є сходження по колах сакрального світу і поширення ареалу доброти [9, с. 83].

Дервіші сприймаються нині як яскраве видовище, проте, з точки зору мусульман, вони є містики-езотерики.

Відзначимо, що і шаман, і юрод, і дервіш – типи священної, але не святої девіації. Тому в окрему форму виділимо святих девіантного типу.

4. *Святий девіантного типу*. Термін «святий» відповідає старовірському слову «окремей», «чистий». Святість передбачає безмежну відданість Богу і вимагає від носія зразкової моральної і духовної поведінки.

Святий девіант є аномальним відразу за двома ознаками. По-перше, через власну святість (яка не співпадає з образом життя пастви) і, по-друге, через власну поведінку, яка збігається з релігійними канонами.

Якби протестанти мали святих, то під першим номером, безумовно, йшов би Мартин Лютер. Зразком святого девіанта також можна вважати католицького святого Франциска Ассізького (1181 – 1226 рр.). Він мав «весь набір» девіанта: роздача бідним батьківський речей, скидання одягу і оголення на церковній паперті, розрив з родиною, жебрацтво, поїздка до Султана, який воював із хрестоносцями, щоб повернути його на християнство; проповідь птахам і вовку тощо. Нарешті – проповідь «веселої радості», що суперечила офіційним церковним заклинам до покаяння, печалі, відмови від земних почуттів [4, с. 226]. Своїми вчинками і промовами св. Франциск йшов у розрив з усіма правилами світського і церковного життя та водночас створював новий тип християнської поведінки – жебракуючих міноритів, терціалів, які мешкали серед мирян.

Про те, що сама Церква сприймала жебракуючих францисканців девіантами, свідчать численні папські булли та церковні собори, які засуджували францисканців, страчували їхніх лідерів [4, с. 234].

Таким чином, св. Франциск найбільш показово демонстрував зразок сакралізованої девіації, яка з часом стала взірцем для канонічної католицької церкви.

5. *Скоморохи, лицедії і блазні.* Людей даного ремесла називають по-різному. Західноєвропейські церковні автори вживали за традицією класичні давньоримські (латинські) назви: мім, пантомім, гістріон. Загальноприйнятим було й використання латинського терміну «йокулятор», що в перекладі означає жартівник, забавник, балагур. Особливого поширення набула французька назва «жонглер»; в Іспанії йому відповідало слово «хулгар»; у Німеччині – «шпільман»; на Русі – «блазень».

Історія даного заняття, виду поведінки та способу життя йде корінням у культову практику, простежується в історії античності, успадковується середньовіччям. Незважаючи на анафему церкви, даний вид діяльності був поширений у Візантії. В Англії вже з VIII ст. постанови соборів забороняли священикам підтримувати мімів. У Каролінгській імперії з IX ст. згадується про «безсоромні ігри» гістріонів [13, с. 28]. Ці та багато інших фактів свідчать про давні традиції девіантної поведінки подібного артистично-ігрового типу в Європі.

Менестрелям високого європейського середньовіччя передував інститут жонглерства (скоморошества), представники якого розважали і водночас засуджували свою аудиторію. При цьому в літературі проводяться відмінності між «благородним» і «низьким» скоморошеством [8]. Однак «між привілейованими і низовими скоморохами не завжди існувало чітке розмежування, особливо до XIII ст. Їхні сценічні постановки змішувалися у химерних комбінаціях» [5, с. 85].

За словами М. Бахтіна, незалежно від «рівня благородства», скоморох – це людина, що знаходиться у «стані іносказання», яке одночасно є станом опозиції [2, с. 192]. Опозиціонізм – сутнісна риса девіантної поведінки. Однак, на відміну від кримінальних форм девіації, скоморошество та блазнювання є легітимним. Водночас воно виконує важливу соціальну роль: бути «відвідним каналом» соціального невдоволення. Осміянням знімається вибухонебезпечність певної ситуації і певною мірою легалізується опозиція.

Скоморохам «за замовчуванням» було надано право бути спостерігачем, інтерпретатором і, найчастіше, викривачем. Таким чином скоморох ставав відображенням протиріч суспільного існування, санкціонованим дисидентом. З іншого боку, блазнювання було грою, що дарувало радість, веселощі, свободу (особливо людям, які опинилися у важких соціальних обставинах).

З усіх видів девіантної діяльності скоморошество найбільше пов'язане із грою. У первісному та архаїчному суспільстві блазень несвідомо виконував психотерапевтичну функцію. Імітуючи поведінку тварин, він нейтралізував страх перед ними, вносив розважальність у суворий первісний побут. Звички блазня і сьогодні згадуються всюди, де потрібно «перервати серйозну драму веселими інтермедіями».

Із плином часу скоморох утрачав сакральність, уособлюючи собою всю язичницьку систему, частиною якої колись був. Блазень став світоглядним та ідеологічним ворогом офіціозу. Скоморох аж до кінця Нового часу перебував поза соціальних страт, у нього не було класової приналежності, він не мав «сім'ї», роду і племені». Коли ж скоморошество ставало професією, то воно викликало суспільне презирство. Але не девіантна поведінка акторів і скоморохів була причиною відчуження. Навпаки – позбавлена зв'язку із суспільством людина втрачала опору і захист, перетворювалася на люмпена з відповідним способом життя і, отже, у становому суспільстві знаходилася поза законом.

Скоморох не був захищений ані «божественною благодаттю» сакральних девіантів, ані цивільним законом, а отже був беззахисний перед усіма. Тому мимоволі скоморошество заперечувало поведінку, санкціоновану владою і церквою. Скоморох – герой абсурдистського типу. Не випадково Франциск Ассізький називав своїх міноритів «Божими скоморохами» [7, с. 232]. Водночас скоморошество – це шлях до свободи. У своїй невідповідності тягарям соціальних норм і настанов культури, у несвідомій, дорефлексивній «невинності» скоморох уподібнюється святому, який несе у світ цінності, що становлять першооснову буття і константи культури.

В очах людей скоморох – світський аналог юродивого. Але ця подібність – лише видимість. Скоморохи не були юрдами. Вони знали, що носять маску і грають роль, а отже юридично відповідальні за свої дії. Тож вони були подібні до юродивих або святих, оскільки підривали основи панівної культури і соціального укладу. Проте вони рідко пропонували нову культуру і нові ідеї. Девіант-скоморох був вимушений прислухатися до власного голосу і був приречений на рефлексування через свою соціальну незахищеність. Але така соціальна роль і «свобода» для скомороха були важкими тягарями.

б. Філософи-девіанти. Девіантну поведінку демонструвала низка представників інтелектуальної еліти на різних етапах розвитку людської цивілізації і в різних культурах: від античної до сучасної. Для багатьох така поведінка була ознакою обраності, особливих відносин із сакральними силами. Не випадково біографії багатьох стародавніх мислителів містять факти їх залучення до езотеричних знань за допомогою «спільнот мудреців», «ордена жерців» тощо. Наприклад, Фалес навчався в єгипетських жерців, Будда – у ведичних магів.

Відомі золоті сандалі та золотий шнур Емпедокла, лахміття і поведінковий епатаж Сократа – ознаки особливого становища, скепсису щодо існуючих правил і норм, а також панівних точок зору. Відзначимо, що в даосизмі та дзен-буддизмі епатажна поведінка вчителя взагалі – вихідна точка «виховання» учня [3].

«Класичним» прикладом філософів-девіантів виступають кініки. Сама назва течії (від давньогр. «собака») пояснює світоглядну позицію його представників. І «близькість до природи» (за визначенням одного із засновників цієї течії Антисфена), і «собаче життя» (за визначенням ворогів кініків), і собачий «етос» – вірність, відданість тощо (згідно з одним із найяскравіших представників течії Діогеном) – все свідчить про спосіб життя і поведінки, аномальних з точки зору античного «обивателя».

Кініки змінили античний образ «мудреця» з його знаково-семантичною атрибутикою: костюм, манера триматися, стиль мовлення. У кініків усе це зазнало повної інверсії. За словами Діогена, Антисфен першим став користуватися предметами і одягом, характерними для раба або представника найнижчого прошарку суспільства. Таким чином ознаками кініків став плащ, який вдягався прямо на голе тіло, жебрацька торба, посох мандрівника («кийок Геракла»). Яскравим проявом девіантної поведінки і символом епатажності кініків стала велика глиняна бочка («пифос») де, за переказами, проживав Діоген.

Лінію поведінки кініків не можна розглядати як театральність, але як органічну форму поведінки, засновану на свідомій інтелектуальній девіації. Кініки демонстрували соціальну та культурну маргінальність: не раби, але живуть як раби; інтелектуали, але зі способом життя бідняків; мають права, але відмовляються від них на користь свободи. Не випадково образ Діогена в наступних інтерпретаціях збігається з образом блазня, тобто з іншою формою світської девіації. Девіантна, епатуєча поведінка відрізняла і великого Сократа.

Із філософів Нового часу звернімо увагу на девіантну поведінку Ф. Ніцше, який прославився своїм «Законом проти християнства» [10, с. 29]. Багато девіантного можна знайти і в біографії С. К'єркегора. Вона певною мірою нагадує біографію Франциска Ассізького, про якого йшлося вище.

Девіація інтелектуалів з особливою виразністю демонструє ідейні, контркультурні детермінанти девіантної поведінки, її протестну установку і, водночас, «ігрову» форму, яка є суспільно прийнятною. Світська девіація позбавлена захисного поля сакральності, але, виходячи за межі «гри», вона ризикує зазнати громадських і державних санкцій, розглядатися як вид кримінальної діяльності.

7. Денді. Дендизм – світський варіант протестної поведінки і в культурно-історичному, і в девіантологічному сенсі. І слово «денді», і похідне від нього слово «дендизм» – означають контрпозицію та епатаж. Це явище зародилося в Англії наприкінці XVIII ст. та засновувалося на патріотичних настроях суспільства і бажанні його представників протиставити себе французькій моді. Проте на початку XIX ст. дендизм змістив свої акценти.

Така поведінка певною мірою стала романтичним бунтарством, орієнтованим на екстравагантність, на романтичний культ індивідуальності. Дендизм протистояв світському суспільству з його культом станової корпоративності, станової етики та естетики. Образлива манера одягатися, триматися, непристойні звороти і смисли мови, розв'язність жестів, демонстративне шокування оточуючих – усе це стало стилем життя для денді.

Дендизм демонструє два види бунту: енергію та героїчну брутальність і знижену витонченість. Обидва типи описані в романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея», який можна розглядати як демонстрацію трансформації соціально безпечного дендизму в кримінальні форми девіантної поведінки.

Дендизм відрізняється від романтичного епатажу кінцевим результатом. Якщо в романтиків за побутовим епатажем слідували твори мистецтва, то денді робили з власного життя витвір мистецтва, їх девіантність обмежувалася побутовою сферою.

8. *Андеграунд*. Власне, назва даної сучасної течії у культурі та мистецтві передбачає її девіантність. «Underground» у перекладі з англійської – підземний, підпільний, нелегальний. Представники андеграунда (музиканти, літератори, художники та інші представники творчої інтелігенції) завжди протиставляли себе масовій культурі та загальноприйнятому мистецтву. Андеграунд завжди характеризує розрив з масовим, типовим, загальноприйнятим [6].

Таким чином, опозиціонізм є сутнісною рисою андеграунду, який проявляється за допомогою засобів епатажу. Андеграунд є елементом контркультури, що протиставляє себе звичному, усталеному, традиційному.

Андеграунд і контркультура в цілому – особливий вид духовного протесту, в якому сам факт і процес, сама атмосфера протесту найчастіше є важливішими за результат. Контркультурі властива орієнтація на публіку, навіть тоді, коли це ретельно приховується або публічно заперечується. Натомість істинний контркультурний андеграунд під личиною девіантності приховує намір оновити життя, за допомогою епатажу наповнити її новим, позитивним, прогресивним змістом, чим відрізняється від інших – деструктивних форм девіації.

Відзначимо, що контркультурний андеграунд і властиві йому прояви девіантної поведінки увійшли в моду на рубежі XIX–XX ст. Свідченням цього є біографії багатьох художників і поетів, визнаних згодом геніями. Алкоголіком і наркоманом був А. Модільяні, вкрай епатажну поведінку демонстрували А. Рембо і П. Верлен.

В андеграунді можна побачити приклад девіантної поведінки епатажно-ігрового типу, девіацію як контркультурну позицію, симбіоз асоціальності та високі потенції до творчості.

Індивідуальна або особистісна девіація має стійкі, універсальні форми й типи, що відтворюються в реаліях як історичного, так і теперішнього часу. Вони маркуються легко упізнаваними іменами, що несуть здебільшого не метафоричний, а ноуменальний і категоріальний характер.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного матеріалу можна зазначити, що феномен девіантної поведінки проявляється на найраніших етапах розвитку людської цивілізації. До першого історичного типу девіантної ситуації належить обрядова практика. Вона вимагала перевдягання (ряжень) – перевтілення учасників ритуалу в сакральні істоти, до яких вони зверталися. Девіація в ті часи виступала органічним способом існування. Обрядова девіація супроводжувалася девіантною поведінкою, однак у даному випадку вона мала тимчасовий характер, виступаючи компонентом ритуального комплексу, що включала місце розташування (священне місце), час, церемонію, особливий вид поведінки. Таким чином, девіантна ситуація вимагала (і передбачала) семантичні зміни, особливі знаки девіації: одяг і аномальну (з побутової і повсякденної точки зору) поведінку, стиль мовлення тощо. Девіантна ситуація характеризувалася зміною соціальних ролей, запереченням соціальної стратифікації, аномальною поведінкою учасників. У процесі розвитку культури культово-магічні девіації зберігаються в трансформованому вигляді в традиційних народних святах.

Видами індивідуальної девіантності є такі: сакральний (шаман, маг, чаклун), сакралізований (юрод, дервіш, святий), світський (скоморох, денді, людина андеграунду). Доведено, що індивідуальна девіація завжди оформлюється і виражається семантично засобами спеціальних символів, якими є: одяг; ставлення до форм повсякденності; семантика жесту і жестиона субкультура; соціальний андеграунд; стиль життя; стиль мислення й мовлення, мовна субкультура.

Девіанти демонструють два варіанти девіації: пасивну та активну. У сакральних типах дані варіанти, як правило, врівноважуються. У світській девіації переважає активна, публічна девіантність.

Опозиційність є сутнісною рисою девіантної поведінки. Однак, на відміну від кримінальних форм девіації, вона набуває легітимності в особі скоморошества і аналогічних

видів розважальної практики. Девіація інтелектуалів (філософів, діячів науки і мистецтва, представників андеграунду, дендизму та богеми) з особливою виразністю демонструє ідейні, контркультурні детермінанти девіантної поведінки, її протестну установку і водночас «ігрову» форму. Порівняно з колективною девіацією індивідуальна девіантність через свою локальність має менший соціальний ефект, включаючи деструктивний. Однак у перспективі виявляється більш значущою, оскільки має неабиякий креативний ефект. Таким чином, індивідуальна девіація, маючи тривалі історичні корені, сьогодні трансформувалася на вагомий чинник розвитку світової культури, науки, політики тощо. При цьому її негативні прояви виступають своєрідною відповіддю громадян на нездатність держави знайти можливості для переведення девіантного потенціалу у конструктивні форми. Особливостям впливу держави на девіантну поведінку будуть присвячені наступні публікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апинян Т. Игра в пространстве серьезного: Игра, миф, ритуал, сон, искусство и другие / Т. А. Апинян. – СПб. : С.-Петербург. гос. консерватория ; Рос. гос. пед. ун-т ; Ин-т нар. Севера ; изд-во СПб. ун-та, 2003. – 398 с.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса : [монография ; 2-е изд.] / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
3. Восхождение к Дао : [сборник] / [сост. и авт. послесл. В. В. Малявин]. – М. : Наталис, 1997. – 399 с.
4. Гаусрат А. Средневековые реформаторы: Арнольдисты. Вальденцы. Франциск Ассизский. Сегарелли. Дольчино / А. Гаусрат ; [пер. с нем. ; 2-е изд.]. – М. : Либроком, 2012. – 328 с.
5. Даркевич В. П. Народная культура средневековья: светская праздничная жизнь в искусстве IX–XVI вв. / В. П. Даркевич. – М. : Наука, 1988. – 344 с.
6. Захаренко Е. Н. Андеграунд, андерграунд / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева // Новый словарь иностранных: 25 000 слов и словосочетаний. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 988.
7. Католическая энциклопедия. – М. : Изд-во францисканцев, 2002. – Т. I : А – З – М. – 1906 с.
8. Курочкін О. В. Скоморохи / О. В. Курочкін // Енциклопедія історії України : [у 10-ти т.] / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9. – С. 610.
9. Лешан В. Ю. Основы религиоведения : [підручник] / В. Ю. Лешан. – Чернівці : Рута, 2005. – 304 с.
10. Ницше Ф. Антихристианин / Ф. Ницше ; [пер. с нем.] // Ницше Ф. Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]. – М. : Политиздат, 1989. – С. 17 – 93.
11. Панченко А. М. Юродивые на Руси / А. М. Панченко // Русская история и культура: Работы разных лет. – СПб. : Юна, 1999. – С. 392–407.
12. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского]. – Смоленск : Русич, 2000. – 624 с.
13. Тейс Л. Наследие Каролингов. IX – X века / Л. Тейс ; [пер. с фр. Т. А. Чесноковой]. – М. : Скарабей, 1993. – 272 с.
14. Шаманизм народов Сибири. Этнографические материалы XVIII – XX вв. : [хрестоматия] / [сост., вступ. ст., исслед., прилож., заключ., подбор илл. Т. Ю. Сем]. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006. – 664 с.